

Marta Jaskulska
Partycypacja publiczna w procedurze planistycznej.
Prawo a praktyka społeczna na przykładzie Bydgoszczy i Gdańska

Uwagi wstępne

Planowanie przestrzenne jest procesem silnie uwarunkowanym społecznie. Jednym z kluczowych elementów powinny być konsultacje społeczne, czy szerzej rozumiana partycypacja publiczna interesariuszy społecznych (należą do nich: mieszkańcy, przedstawiciele jednostek pomocniczych, organizacji pozarządowych i grup nieformalnych, użytkownicy przestrzeni, turyści). Niska skuteczność zapisów dokumentów planistycznych wynikać może z braku świadomości ich istnienia, braku zrozumienia ich treści lub ze znikomego utożsamiania się z istniejącym porządkiem demokratycznym i prawnym. Wiązać się to może z pomijaniem lub umniejszaniem roli konsultacji społecznych w przygotowaniu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (oraz w niedalekiej przyszłości planów rewitalizacji i uchwał krajobrazowych). Celem artykułu jest analiza procesów konsultacji społecznych w planowaniu przestrzennym w dużych miastach (przykład Bydgoszczy i Gdańska¹) ze szczególnym uwzględnieniem problemów sprawczości interesariuszy społecznych w planowaniu przestrzennym i percepcji regulacji planistycznych przez interesariuszy społecznych. Podstawą artykułu są badania własne autorki: analiza procesów konsultacji społecznych w planowaniu przestrzennym (w zakresie sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego – MPZP²) oraz badania ankietowe (przedstawiciele interesariuszy społecznych). Uzupełnieniem są badania ogólnopolskie realizowane przez CBOS.

¹ W Bydgoszczy jednostką miejską odpowiedzialną za sporządzanie MPZP jest Miejska Pracownia Urbanistyczna w Bydgoszczy, która działa od 1996 roku na mocy Uchwały nr XXVI/342/96 Rady Miejskiej Bydgoszczy z dnia 22 maja 1996 r. W Gdańsku jest to Biuro Rozwoju Gdańska, działające od 1999 roku w oparciu o Uchwałę nr XI/347/99 Rady Miasta Gdańska z dnia 24 czerwca 1999 r.

² Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP) jest aktem prawa miejscowego dotyczącym (zazwyczaj) fragmentu lub całości gminy. Sporządzany obligatoryjnie jedynie w przypadkach określonych ustawą. Określa przeznaczenie terenów oraz sposób zagospodarowania i zabudowy terenów. MPZP składa się z części tekstowej i graficznej, które powinny być czytane i interpretowane łącznie. Do projektu MPZP sporządza się prognozę oddziaływania na środowisko i prognozę skutków finansowych. MPZP nie wskazuje terminu realizacji poszczególnych inwestycji ani sposobu ich finansowania. Może się zdarzyć, że wskazane tam realizacje nigdy nie powstaną (Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 1945 ze zm.).

Miejsce konsultacji społecznych w procesie planowania przestrzennego

W polskim systemie prawnym najważniejsze dokumenty planistyczne³ (dokumenty planistyczne mające bezpośrednie przełożenie na wygląd i funkcjonowanie przestrzeni) powstają na poziomie gminy – najbliższej mieszkańców, w ramach lokalnej wspólnoty. Podstawą włączania interesariuszy, także mieszkańców, w proces planistyczny są konsultacje społeczne. Konsultacje społeczne są jednym z narzędzi partycypacji publicznej⁴, rodzajem instytucji demokracji bezpośredniej. Polegają na przedstawieniu interesariuszom⁵ przez władze projektu prawa, polityki publicznej, inwestycji itp. Władze pytają o opinię, nie są jednak zobowiązane do uwzględniania tych opinii w trakcie dalszych prac nad projektem⁶. Konsultacje społeczne MPZP rozpoczynają się na wczesnym stadium prac. Pierwszym etapem są wnioski, czyli składane na piśmie pomysły dotyczące zagospodarowania przestrzeni. Każdy może złożyć wniosek dotyczący zmiany obowiązującego MPZP lub wnioskować o przygotowanie dokumentu. Formalnie procedura planistyczna rozpoczyna się w momencie podjęcia przez radę gminy/miasta uchwały o przystąpieniu do sporządzania MPZP oraz obwieszczeniem o rozpoczęciu prac projektowych i naborze wniosków. W trakcie prac projektowych rozstrzyga się uwzględnienie lub odrzucenie wniosków. Kolejnym etapem jest wyłożenie projektu MPZP do publicznego wglądu, wtedy każdy zainteresowany może w siedzibie gminy zapoznać się z założeniami projektu MPZP. W tym czasie odbywa się także dyskusja publiczna, otwarta debata, w trakcie której przedstawiane są założenia projektu, można zadać pytanie lub wyrazić swoją opinię. Kolejnym etapem są uwagi, czyli pisemne zastrzeżenia do projektu lub propozycje zmian (składane w terminie co najmniej 14 dni od momentu zakończenia okresu przedłożenia do publicznego wglądu). Uwagi składane elektronicznie muszą być opatrzone kwalifikowanym podpisem elektronicznym lub złożone przez platformę EPUAP (tego wymogu nie ma w przypadku wniosków).

³ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

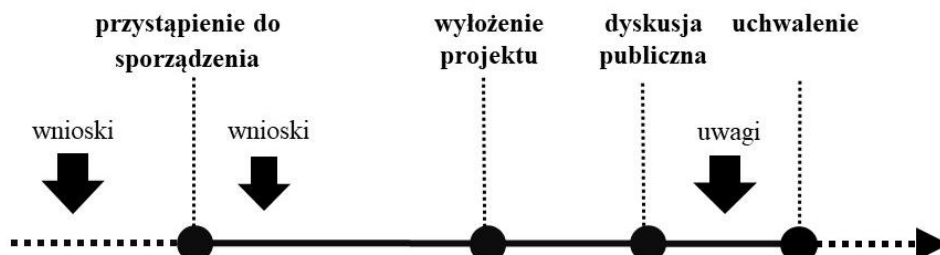
⁴ Partycypacja publiczna to aktywny udział obywateli w tworzeniu i stanowieniu polityk publicznych (projektów, programów, regulacji prawnych) na poziomie kraju i samorządu (T. Schimanek, *Partycypacja obywatelska w społeczności lokalnej*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2015). To najszersze pojęcie, które zawiera w sobie inne pojęcia, takie jak: konsultacje społeczne, dialog społeczny, dialog obywatelski, demokracja partycypacyjna, partycypacja społeczna, partycypacja obywatelska.

⁵ Interesariusze to osoby lub podmioty zainteresowane danym projektem. Grupy interesariuszy szczegółowo wymienione zostały w art. 2 pkt. 2. 2 Ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1398 ze zm.).

⁶ Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 roku, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 994 ze zm.

Następnie projekt MPZP wraz z listą uwag i ich rozstrzygnięciem przedstawiany jest pod obrady rady gminy/miasta. Przyjęty przez radę projekt wchodzi w życie po jego ogłoszeniu w dzienniku urzędowym województwa.

Ryc. 1. Konsultacje społeczne w procedurze sporządzania MPZP⁷

Porównując procedurę planistyczną i inne akty prawa polskiego, zauważyć można, że Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wyraźnie określa potrzebę i zasady konsultacji⁸. Wprowadza obowiązek konsultacji społecznych w zróżnicowanych formach (pisemne i interaktywne – dyskusja publiczna) oraz udział interesariuszy w trakcie całej procedury planistycznej.

Sprawczość interesariuszy w procesie planowania przestrzennego

Procedura planistyczna zakłada szeroki, jak na warunki polskiego prawa, udział interesariuszy. Jednak czy udział ten przekłada się na ich sprawczość? W poszukiwaniu odpowiedzi na to pytanie przeprowadzono analizę ilościową procedowanych MPZP oraz analizę jakościową uwag składanych do projektów MPZP w dwóch miastach, Bydgoszczy i Gdańsku. Badania obejmowały:

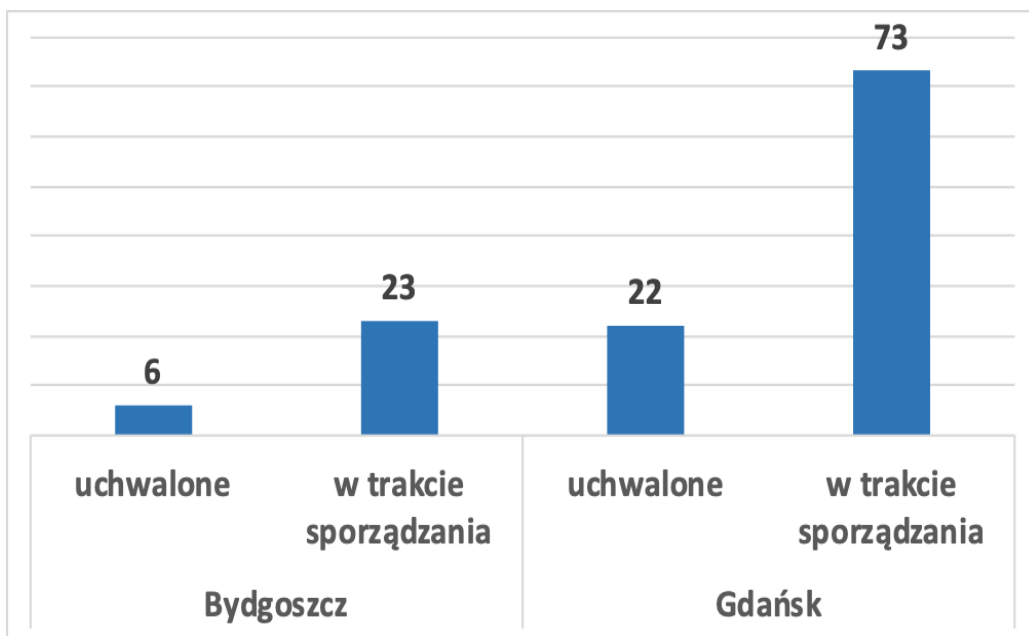
- 1) liczbę procedowanych MPZP,
- 2) średni czas przygotowania MPZP,
- 3) liczbę MPZP, do których złożono uwagi,
- 4) liczbę składanych uwag,
- 5) liczbę uwag nieuwzględnionych, uwzględnionych lub częściowo uwzględnionych,
- 6) przyczyny nieuwzględniania uwag.

W przypadku punktów 1 i 2 przedstawiono stan na 30 września 2018 roku, punkty 3–6 odnoszą się do MPZP uchwalonych od stycznia do września 2018 roku.

⁷ Opracowanie własne na podstawie Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

⁸ Obecnie szerszy zakres partycypacji publicznej wprowadza jedynie Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji.

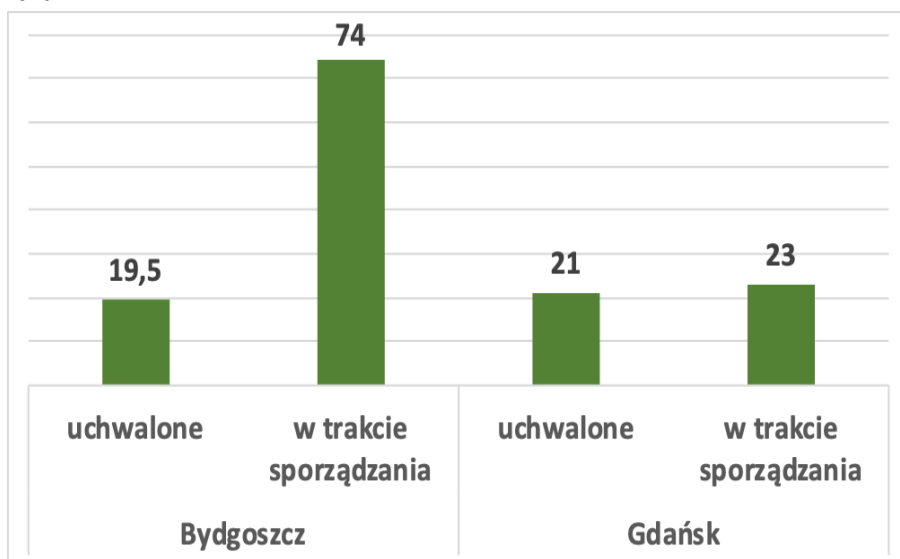
Ryc. 2. Liczba uchwalonych MPZP w okresie od stycznia do września 2018 oraz liczba MPZP w trakcie sporządzania w dniu 30 września 2018 roku⁹.

Do analiz wybrano uwagi, pominięto wnioski. Procedowanie uwag jest bardziej przejrzyste i lepiej udokumentowane niż rozpatrywanie wniosków. W przypadku wniosków nie ma obowiązku udostępniania ich zestawienia wraz z rozstrzygnięciem i uzasadnieniem uwzględnienia bądź odrzucenia. Każda uwaga wraz z uzasadnieniem i rozstrzygnięciem jest przedstawiana w formie załącznika do projektu uchwały o przyjęciu MPZP oraz poddawana jest pod głosowanie rady gminy/miasta. W badanym okresie w Bydgoszczy uchwalono 6 MPZP i sporządzano 23 projekty. W Gdańsku – 22 MPZP oraz 73 projekty. Średni czas prac nad MPZP uchwalonym w 2018 roku wynosił w Bydgoszczy 19,5 miesiąca (od 11 do 27 miesięcy), w Gdańsku 21 miesięcy (od 9 do 78 miesięcy). Dla projektów w trakcie sporządzania – średni czas prac projektowych wynosił 74 miesiące w Bydgoszczy i 23 miesiące w Gdańsku.

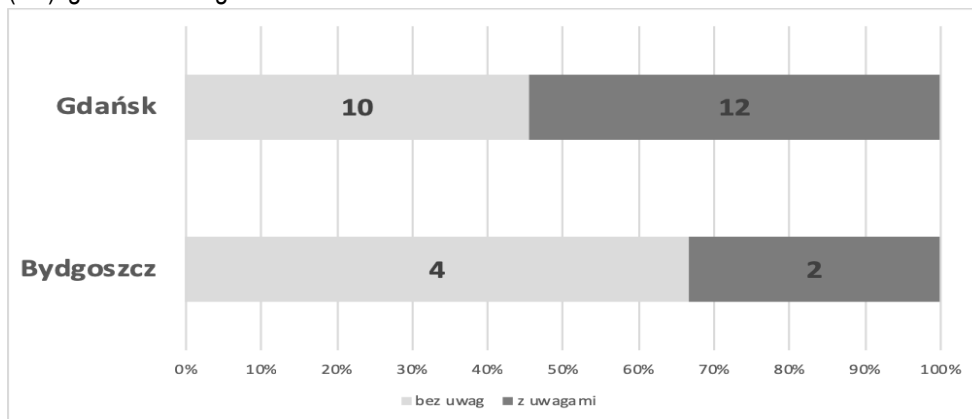
⁹ Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Ryc. 3. Średni czas sporządzania MPZP uchwalonych w okresie od stycznia do września 2018 oraz średni czas prac nad MPZP w trakcie sporządzania w dniu 30 września 2018 roku¹⁰.

W Bydgoszczy 4 MPZP zostały przyjęte bez uwag, do 2 projektów zostały złożone uwagi. W Gdańsku bez uwag procedowano 10 MPZP, do 12 projektów przedstawiono uwagi.

Ryc. 4. Liczba MPZP uchwalonych w okresie od stycznia do września 2018 roku, do których (nie)zgłoszono uwagi¹¹.

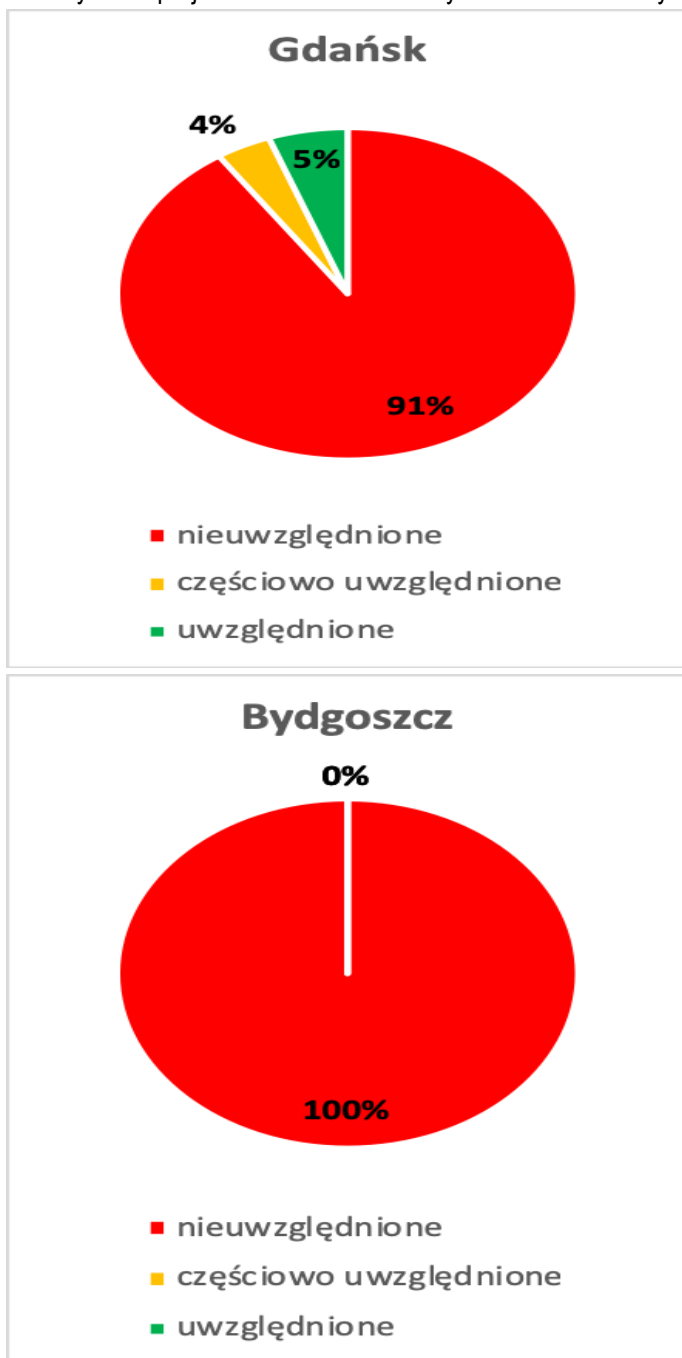

W Bydgoszczy żadna ze zgłoszonych uwag nie została uwzględniona w projekcie MPZP. W Gdańsku nie uwzględniono 91% uwag, 5% uwzględniono w całości, 4% w części.

¹⁰ Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

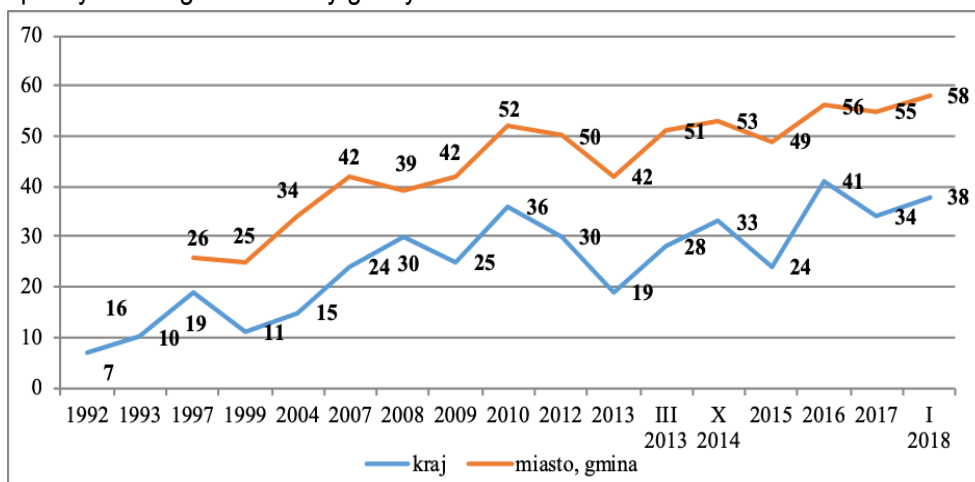
¹¹ Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Ryc. 5. Rozkład uwag nieuwzględnionych, częściowo uwzględnionych lub uwzględnionych złożonych do projektów MPZP uchwalonych w okresie od stycznia do września 2018 roku¹².

¹² Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W przypadku obu analizowanych miast głos interesariuszy przedstawiany w uwagach do MPZP wydaje się być pomijany. Przekładać się to może na brak poczucia sprawczości, co potwierdzają wyniki badań ogólnopolskich. W badaniach realizowanych przez CBOS w latach 1992–2018 od 7% do 38% Polek i Polaków miało poczucie wpływu na sprawy kraju, od 25% do 55% czuło, że ich głos wpływa na sprawy własnego miasta czy gminy.

Ryc. 6. Poczucie wpływu na sprawy państwa oraz miasta/gminy w %¹³

Poczucie braku sprawczości może powodować nie tylko fakt odrzucenia większości czy wszystkich zgłaszanych uwag. Przyczyną może być także przebieg procedury planistycznej. Analizując ten proces, obliczyć można, że minimalny czas wymagany dla sporządzenia MPZP to 9 miesięcy. Średni czas prac nad MPZP w Bydgoszczy wynosił 19,5 miesięcy, w Gdańsku 21 miesięcy. Są jednak projekty gotowe w 9 miesięcy, są i takie, gdzie procedura trwa ponad 5 lat. Dla osób, które nie zajmują się zawodowo planowaniem przestrzennym, czas prac nad projektem MPZP wydaje się decyzją arbitralną, często decyzją polityczną. Nie są świadomi, a nikt nie tłumaczy tego w prosty i przystępny sposób, istnienia uwarunkowań zewnętrznych. Zaliczyć można do nich np. uzyskanie uzgodnień od instytucji zajmujących się ochroną środowiska czy ochroną zabytków, co znacząco wydłuża czas prac projektowych. Podobnie, jako arbitralne bywają odbierane liczba przystąpień do nowych projektów MPZP, przebieg granic czy ich powierzchnia. W analizowanym okresie w Gdańsku uchwalono 22 przyjęte MPZP. Średnia powierzchnia wynosiła 30,9 ha, jednak mediana już niespełna 2 ha (15 MPZP o powierzchni mniejszej niż 3 ha, 1 MPZP o powierzchni 488,68 ha). Nasuwa to także pytanie o ekonomiczny sens produkowania tak dużej liczby MPZP w mieście o jednym z najwyższych w Polsce wskaźników

¹³ Poczucie wpływu na sprawy publiczne, CBOS, Warszawa 2018, s. 2–3.

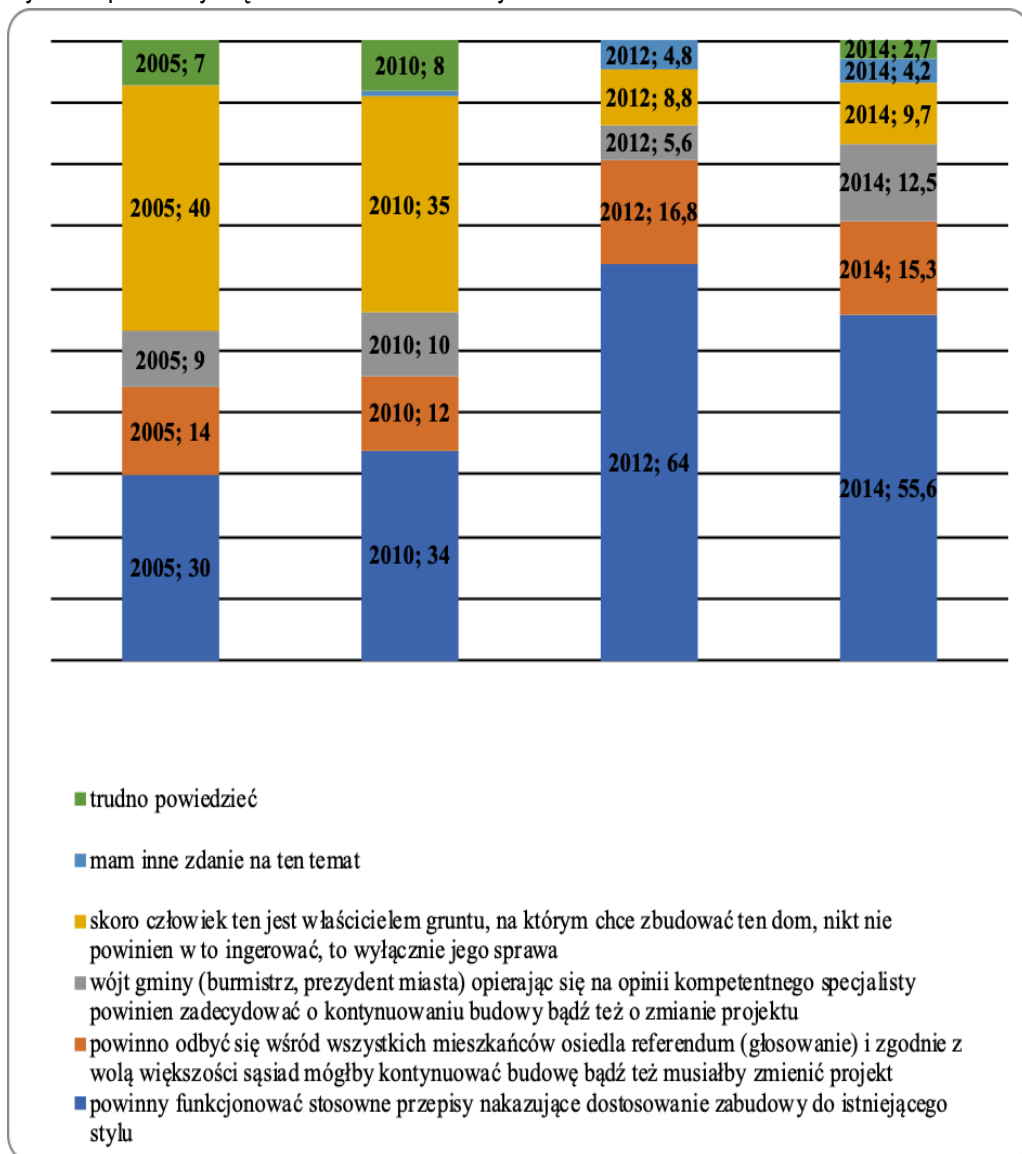
pokrycia MPZP (w 2017 roku było to 65,6%, średnia dla Polski to 30,5%, dla województwa pomorskiego 20,5%)¹⁴.

Percepcja regulacji planistycznych

Drugim analizowanym aspektem obecności interesariuszy w procedurze planowania przestrzennego jest percepcja stanowionego prawa.

¹⁴ Bank Danych Lokalnych.

Ryc. 7. Opinie dotyczące charakteru zabudowy¹⁵.

CBOS dwukrotnie zadawał badanym Polkom i Polakom następujące pytanie: *Założmy, że mieszka Pan(i) na osiedlu domów jednorodzinnych, które zostało zbudowane w jednolitym stylu. Wszystkie budynki mieszkalne są do siebie podobne, a budynki użyteczności publicznej, takie jak urzędy czy sklepy, wkomponowane są w istniejący w miejscowości styl zabudowy. Tymczasem właściciel sąsiadującej z Panem(ią) działki postanawia wybudować dom, który będzie całkowicie różny od*

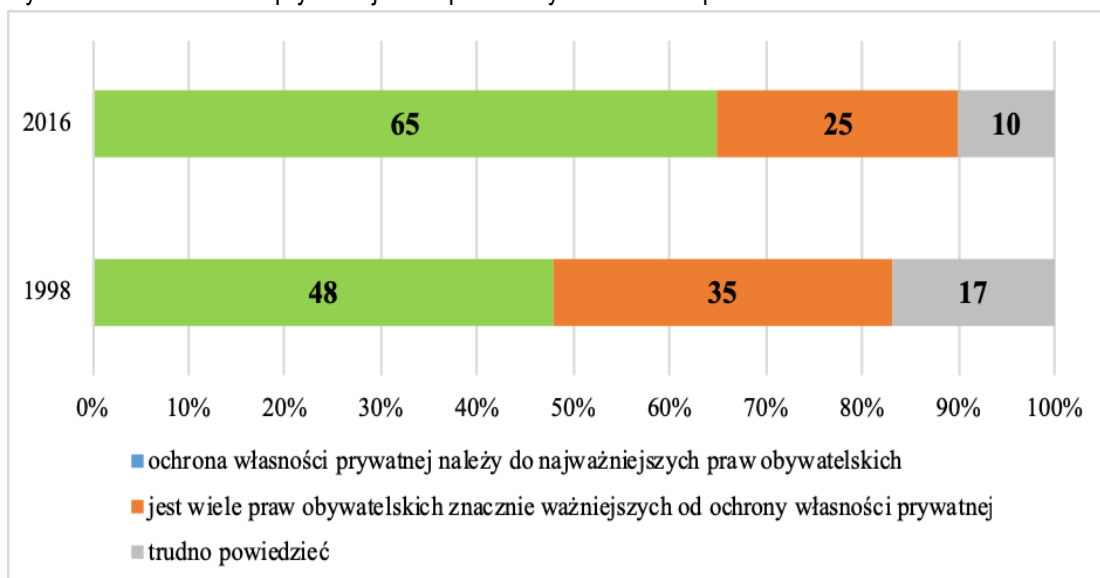
¹⁵ Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań oraz *Polacy o architekturze. Raport z badań*, CBOS, Warszawa 2010.

pozostałych budynków w okolicy. Które z przedstawionych rozwiązań wydaje się Panu(i) najbardziej odpowiednie w zaistniałej sytuacji?¹⁶. Pytanie to zostało powtórzone w badaniach realizowanych w Gdańsku w 2012 i 2014 roku. Badania ogólnopolskie wskazują na istnienie dwóch dominujących postaw, każdej reprezentowanej przez około jedną trzecią badanych: akceptacja przepisów regulujących możliwość zabudowy vs. nieograniczone prawo właściciela do decydowania o charakterze zabudowy na swojej działce. W badaniach gdańskich zanotowano wyższe poparcie dla regulacji dotyczących zabudowy i zagospodarowania przestrzeni (64% w 2012 roku i 56% w 2014 roku, jednak tutaj respondentami byli przedstawiciele miejskich rad dzielnic, czyli osoby o wyższej świadomości zasad i wymogów planowania przestrzennego). O dominującej pozycji prawa własności w percepcji mieszkańców i mieszkanek Polski świadczą także badania CBOS przeprowadzone w 2017 roku¹⁷. Dla dwóch trzecich badanych (65%) ochrona własności prywatnej należy do najważniejszych praw obywatelskich. Postawa ta umocniła się od 1998 roku, gdzie odsetek osób udzielających tej właśnie odpowiedzi wyniósł 48%.

¹⁶ *Polacy o architekturze. Raport z badań*, CBOS, Warszawa 2010, s. 10.

¹⁷ *Dobro wspólne a prawo własności*, CBOS, Warszawa 2017, s. 6.

Ryc. 8. Prawo własności prywatnej i inne prawa obywatelskie w opinii Polaków¹⁸.

Chaos przestrzenny w Polsce można więc uznać za wynik braku społecznego poparcia dla ograniczania prawa własności. Istnieje jednak drugie możliwe wyjaśnienie zjawiska degradacji przestrzeni w Polsce – brak zrozumienia treści regulacji ustanawianych w MPZP. Zbadano stopień zrozumiałości rozstrzygnięć uwag załączonych do uchwalonych MPZP¹⁹. Zastosowano tzw. indeks mglistości, czyli indeks wskazujący na liczbę lat edukacji formalnej niezbędnej dla zrozumienia danego tekstu. W przypadku rozstrzygnięć uwag wskaźnik ten wynosił przeciętnie 18, czyli 18 lat edukacji, co w polskim systemie kształcenia oznacza pierwszy rok studiów doktoranckich. Dla porównania: w 2017 roku wykształcenie wyższe deklarowało 23,7% Polek i Polaków ogółem, 24,4% osób mieszkających w miastach w województwie kujawsko-pomorskim, 32,3% osób mieszkających w miastach województwa pomorskiego²⁰.

Tezę o zbyt skomplikowanym języku dokumentów planistycznych zdaje się potwierdzać badanie uzasadnień odrzucenia uwag. W tabeli 1. przedstawiono kategorie przyczyn nieuwzględnienia uwag zgłaszanych do MPZP. W odniesieniu do tezy o niezrozumiałym języku, szczególnie ważne są trzy kategorie:

- 1) treść uwagi została uwzględniona w projekcie MPZP,
- 2) poza kompetencjami MPZP,

¹⁸ *Dobro wspólne a prawo własności*, CBOS, Warszawa 2017, s. 6.

¹⁹ Por. W. Gruszczyński, M. Ogrodniczuk, *Jasnopis, czyli mierzenie zrozumiałości polskich tekstów użytkowych*, Warszawa 2016 oraz strona internetowa Logios Research, <http://www.logios.pl>, [dostęp 20.10.2018 r.].

²⁰ Bank Danych Lokalnych.

3) wymogi prawa.

Tab. 1. Przyczyny nieuwzględnienia uwag złożonych do MPZP uchwalonych w okresie od stycznia do września 2018 roku²¹.

Lp.	Przyczyna nieuwzględnienia uwagi	Gdańsk	Bydgoszcz
		%	
1.	Treść uwagi została uwzględniona w	16,5	6,8
2.	Poza kompetencjami MPZP	4,6	1,9
3.	Wymogi prawa	29,6	2,9
4.	Ład urbanistyczny	15,6	22,3
5.	Przesłanki społeczne	5,4	8,7
6.	Przesłanki ekologiczne	3,0	2,9
7.	Przesłanki ekonomiczne	2,7	0,0
8.	Polityka parkingowa miasta	1,9	1,9
9.	Dostępność komunikacyjna i natężenie	3,3	1,9
10.	Polityka przestrzenne miasta (studium)	54,4	0,0
11.	Procedura planistyczna	7,2	0,0
12.	Inne	4,1	10,7

Pierwsza kategoria, treść uwagi została uwzględniona w projekcie MPZP, oznacza, że pomysły, opinie czy rozwiązania proponowane przez interesariusza znajdują się już w zapisach MPZP. Są jednak sformułowane w taki sposób, że osobie składającej uwagę trudno je odnaleźć lub odczytać w prawidłowy sposób. Druga kategoria, poza kompetencjami MPZP, odnosi się do uwag, których założenia czy rozwiązania nie mogą znaleźć się w dokumencie, ponieważ wykraczają poza zakres MPZP, tzn. poza wskazanie przeznaczenia terenów oraz ich sposobu zagospodarowania i zabudowy. Tutaj najczęściej pojawiały się kwestie terminu realizacji poszczególnych inwestycji, ich finansowania, organizacji ruchu drogowego. Trzecia kategoria, wymogi prawa, to uwagi, które nie mogą zostać uwzględnione w projekcie MPZP ze względu na inne regulacje prawne. W tej kategorii ujęte zostały np. uwagi dotyczące wprowadzenia zakazu lokalizacji stacji bazowej czy masztów telefonii komórkowej. W uzasadnieniach odwoływano się do przepisów, w których lokalizacja tych elementów uznawana była za element budowy systemu bezpieczeństwa narodowego czy za warunek rozwoju sieci i usług telekomunikacyjnych²². Innym przykładem jest sprzeciw wobec zaciemniania mieszkań przez nowe budynki. Zasadniczo w

²¹ Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

²² Ustawa z dnia 7 maja 2010 r. o wspieraniu rozwoju usług i sieci telekomunikacyjnych, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 2062 ze zm.

mieszkaniach wielopokojowych przynajmniej jeden pokój powinien być nasłoneczniony przez co najmniej 3 godziny w dniach równonocy 7:00–17:00. W zabudowie śródmiejskiej czas ten skrócony jest do 1,5 godziny, a w przypadku mieszkań jednopokojowych nie została wprowadzona żadna norma czasowa²³. W Gdańsku te trzy kategorie stanowiły 50,7% przyczyn, z powodu których nie uwzględniono uwag, w Bydgoszczy 11,6%. Są one najprostsze do eliminacji poprzez wprowadzenie odpowiednich strategii komunikacyjnych. Unikanie tego typu uwag i ich odrzucanie zmniejszyłoby ogólną liczbę uwag nieuwzględnionych, a pośrednio mogłoby wzmocnić poczucie sprawczości interesariuszy i ich zaufanie do systemu planowania przestrzennego.

²³ § 60 Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1422 ze zm.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania mogą stać się podstawą twierdzenia, że brak ładu przestrzennego w Polsce wynika nie tyle ze słabości regulacji prawnych, co z praktyki procedury planistycznej i silnego przywiązania Polek i Polaków do prawa własności. Działaniami możliwymi do realizacji w obowiązującym porządku prawnym i mogącymi przyczynić się do poprawy sytuacji są²⁴:

- 1) opracowanie informacyjnych materiałów towarzyszących projektom MPZP, by jasnym i prostym językiem opisywały zasady i etapy procesu planistycznego, podstawowe pojęcia, założenia i rozstrzygnięcia MPZP,
- 2) rozszerzenie konsultacji społecznych o dodatkowe i bardziej przystępne dla interesariuszy narzędzia oraz formy (np. podobne do rozwiązań z ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji),
- 3) wprowadzenie elementów edukacji architektonicznej i urbanistycznej do przedszkoli i szkół (istnieją już sprawdzone rozwiązania, takie jak ArchiPrzygody²⁵),
- 4) szkolenia dla architektów i urbanistów z zakresu komunikacji interpersonalnej i kompetencji miękkich,
- 5) wprowadzenie przedmiotów z zakresu komunikacji interpersonalnej i kompetencji miękkich do programu kształcenia akademickiego na kierunkach: architektura, urbanistyka, gospodarka przestrzenna, budownictwo.

Takie działania i projekty mogą się w tym wypadku okazać skuteczniejsze niż same zmiany legislacyjne.

²⁴ Część ze wskazanych rekomendacji realizowana jest np. w ramach programu POWER 2.19 Usprawnienie procesów inwestycyjno-budowlanych i planowania przestrzennego realizowanego przez Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju.

²⁵ Strona internetowa projektu ArchiPrzygody.

Bibliografia:

Literatura:

1. *Dobro wspólne a prawo własności*, CBOS, Warszawa 2017.
2. Gruszczyński W., Ogrodniczuk M., *Jasnopis, czyli mierzenie zrozumiałości polskich tekstów użytkowych*, Warszawa 2016.
3. Jaskulska M., *Partycypacja publiczna w politykach publicznych. Raport z badań*, maszynopis, Gdańsk 2017.
4. Jaskulska M., *Studium Koncepcja Estetyki Miasta. Raport z badań przeprowadzonych wśród przedstawicieli Rad Dzielnic i Rad Osiedli w Gdańsku*, maszynopis, Gdańsk 2012.
5. Jaskulska M., *Studium Koncepcja Estetyki Miasta. Raport z badań*, maszynopis, Gdańsk 2014.
6. *Poczucie wpływu na sprawy publiczne*, CBOS, Warszawa 2018.
7. *Polacy o architekturze. Raport z badań*, CBOS, Warszawa 2010.
8. Schimanek T., *Partycypacja obywatelska w społeczności lokalnej*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2015.

Źródła internetowe:

1. Bank Danych Lokalnych, www.bdl.stat.gov.pl, [dostęp 20.10.2018].
2. Strona internetowa ArchiPrzygody, <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/archi-przygody>, [dostęp 20.10.2018].
3. Strona internetowa Jasnopis, <http://www.jasnopis.pl/aplikacja>, [dostęp 20.10.2018].
4. Strona internetowa Logios Research, <http://www.logios.pl>, [dostęp 20.10.2018].

Źródła prawa:

1. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie.
2. Uchwała Nr L/1471/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Jelitkowo – wejście na plażę nr 60 w rejonie ulicy Jantarowej w mieście Gdańsku.

3. Uchwała Nr L/1472/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Jelitkowo – wejścia na plażę nr 75, 76, 77 i 78 na przedłużeniu ulicy Jantarowej w mieście Gdańsku.
4. Uchwała Nr L/1473/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Oliwa Górna rejon pętli tramwajowej w mieście Gdańsku.
5. Uchwała Nr L/1474/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Jasień rejon ulicy Źródlanej w mieście Gdańsku.
6. Uchwała Nr L/1475/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Jasień rejon Potoku Siedlickiego w mieście Gdańsku.
7. Uchwała Nr L/1476/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Strzyża – ul. Wita Stwosza 77 w mieście Gdańsku.
8. Uchwała Nr L/1477/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Kokoszki Mieszkaniowe rejon ulicy Osiedlowej w mieście Gdańsku.
9. Uchwała Nr L/1478/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Matarnia rejon ulicy Elewów II w mieście Gdańsku.
10. Uchwała Nr L/1479/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Wyspa Sobieszewska – rejon między Kanalem Młynówka a ulicą Przegalińską w mieście Gdańsku.
11. Uchwała Nr LIV/1195/18 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 24 stycznia 2018 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Śródmieście – Pomorska” w Bydgoszczy.
12. Uchwała Nr LIX/1280/18 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 25 kwietnia 2018 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Bocianowo – Akademia Muzyczna” w Bydgoszczy.
13. Uchwała Nr LV/1560/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 28 czerwca 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Główne Miasto rejon ulic Szerokiej i Szklary w mieście Gdańsku.

14. Uchwała Nr LX/1317/1818 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 23 maja 2018 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Okole – Królowej Jadwigi” w Bydgoszczy.
15. Uchwała Nr LXL/1334/18 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 20 czerwca 2018 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Śródmieście – Jagiellońska 17” w Bydgoszczy.
16. Uchwała Nr LXVI/1386/18 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 26 września 2018r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Śródmieście – Filharmonia Pomorska” w Bydgoszczy.
17. Uchwała Nr LXVI/1392/18 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 26 września 2018r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Łęgnowo – Toruńska” w Bydgoszczy.
18. Uchwała Nr XI/347/99 Rady Miasta Gdańska z dnia 24 czerwca 1999 r. w sprawie utworzenia Biura Rozwoju Gdańska.
19. Uchwała Nr XLVII/1397/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 25 stycznia 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Klukowo rejon ulicy Azymutalnej II w mieście Gdańsku.
20. Uchwała Nr XLVII/1398/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 25 stycznia 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Matarnia rejon ulicy Jesiennej w mieście Gdańsku.
21. Uchwała Nr XLVII/1399/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 25 stycznia 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Główne Miasto rejon ulic Św. Ducha i Mydlarskiej w mieście Gdańsku.
22. Uchwała Nr XLVII/1400/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 25 stycznia 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Dolne Miasto – rejon ulicy Łąkowej i Bastionu Miś w mieście Gdańsku.
23. Uchwała Nr XLVII/1401/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 25 stycznia 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Górki Zachodnie rejon ulic Łowickiej i Przełom II w mieście Gdańsku.
24. Uchwała Nr XLVII/1402/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 25 stycznia 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Brętowo rejon ulicy Słowackiego 125 II w mieście Gdańsku.
25. Uchwała Nr XLVII/1403/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 25 stycznia 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Zakoniczyn – szkoła sportowa przy ulicy Porębskiego w mieście Gdańsku.

26. Uchwała Nr XLVIII/1431/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 22 lutego 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Ujeścisko – ciąg pieszy w rejonie ulicy Wadowickiej w mieście Gdańsku.
27. Uchwała Nr XLVIII/1432/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 22 lutego 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Łostowice Centrum w rejonie ulicy Niepołomickiej w mieście Gdańsku.
28. Uchwała Nr XLVIII/1433/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 22 lutego 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Kiełpiniek, Jasień – strefa buforowa lasów Trójmiejskiego.
29. Uchwała Nr XLVIII/1434/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 22 lutego 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Matemblewo rejon ulicy Jana Karłowicza w mieście Gdańsku.
30. Uchwała Nr XLVIII/1435/18 Rady Miasta Gdańska z dnia 22 lutego 2018 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Oliwa Górna w rejonie Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu w mieście Gdańsku.
31. Uchwała Nr XXVI/342/96 Rady Miejskiej Bydgoszczy z dnia 22 maja 1996 r. w sprawie utworzenia Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Bydgoszczy.
32. Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym
33. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
34. Ustawa z dnia 7 maja 2010 r. o wspieraniu rozwoju usług i sieci telekomunikacyjnych.
35. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji.